

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

KÜLFÖLDI LAPSZEMLE

Kiadja
az Országos Széchényi Könyvtár
Módszertani Osztálya

4. évf.

1958. 1. sz.

Ranganathan, S. R.:

KÖNYVTÁRTUDOMÁNY ÉS TUDOMÁNYOS MUNKAMÓDSZER

O Mit értünk tudományon?

Gyakran hangzik el a kérdés: "Lehet-e egyáltalában könyvtártudományról beszélnünk?"... Ha erre a kérdésre válaszolni akarunk, tulajdonképpen az a helyzet, hogy előbb egy másik kérdésre kell megadnunk a feleletet éspedig erre: "Mit értünk tudományon?" A könyvtártudománnyal szemben tapasztalható gyanakvás ugyanis gyakran a tudomány fogalmának némileg leszűkített meghatározására vezethető vissza...

.....

O3 Egyes tudásterületek kialakulásának módja

..... Pozitív segítséget akkor kaphatunk, ha azt vizsgáljuk meg, miképpen alakul ki a tudásanyag valamely területe. Ebből a szempontból tekintve, "tudomány" elnevezéssel jelölünk minden ismeretterületet, amelynek kialakulását a "tudományos munkamódszer"-nek nevezett munkaeljárás jellemzi. Fejtegetésünket tehát a tudományos munkamódszer ismertetésével kell kezdenünk.

1 Tudományos munkamódszer

11 Elfogadott szakkifejezések

A tudományos munkamódszer ismertetése során az alábbi elfogadott szakkifejezéseket fogjuk használni:

Megismerni, megismerő, megismerendő, ismeret /tudás/;

Érzetek, érzékelés vagy percipiálás, megfigyelés, kísérletezés;

Értelme, asszociálás, okoskodás, logika, induktív logika, deduktív logika;

Emlékezet, visszaemlékezés, felidézés;

Indulat, érzelem;

Intuición, azaz valami önmagában álló dolognak értelmefelüli

/transzintellektuális/, érzékszerveken felüli, érzelmeken felüli és emlékezetben felüli uton, közvetlenül való megismerése...

12 A tudás kialakulása

Ha a megismerő kapcsolatba kerül a megismerendővel, az előbbi megismeri az utóbbit; az eredmény a tudás. A tudás a nyelv útján nyer kifejezést; a nyelv útján kifejezett tudás az emlékezetben tárolódik, hogy felidézése és közlése lehetővé váljék. A legegyszerűbb megismerési mód a megismerendőnek valamely érzékszerv útján való percipiálása. Ezt a tevékenységet talán elsődleges percipiálásnak lehetne neveznünk. Az elsődleges percipiálásról keveset tudunk; közönséges uton ezt talán csak az újonnan született csecsemő tapasztalhatja. Nem sokkal a születés után két vagy több egyidejű percepció eredményeinek asszociálása jön már létre. Ekkor már minden új percepció azonnal, önmagától és feltartóztatlanul asszociálódik azzal, ami már az emlékezetben tárolódott. Megfelelő idő elteltével azután az ismeretszerzés a percepció és asszociáció folyamatain is tuljut; akkor már az okoskodást is magában foglalja. Az okoskodás is mind bonyolultabbá és bonyolultabbá válik. Az okoskodásban egyre élesebb és erőteljesebb logikát/alkalmazunk. Bizonyos idő elteltével a megismerendő két fajtáját különböztethetjük meg: az egyik az ismeretet szerző személy emlékezetén kívül, a másik ezen belül van. A kívül levő megismerhetőt konkrétumnak, vagy tárgynak lehetne nevezni, - a belsőt absztraktumnak, vagy fogalomnak. Az előbbi

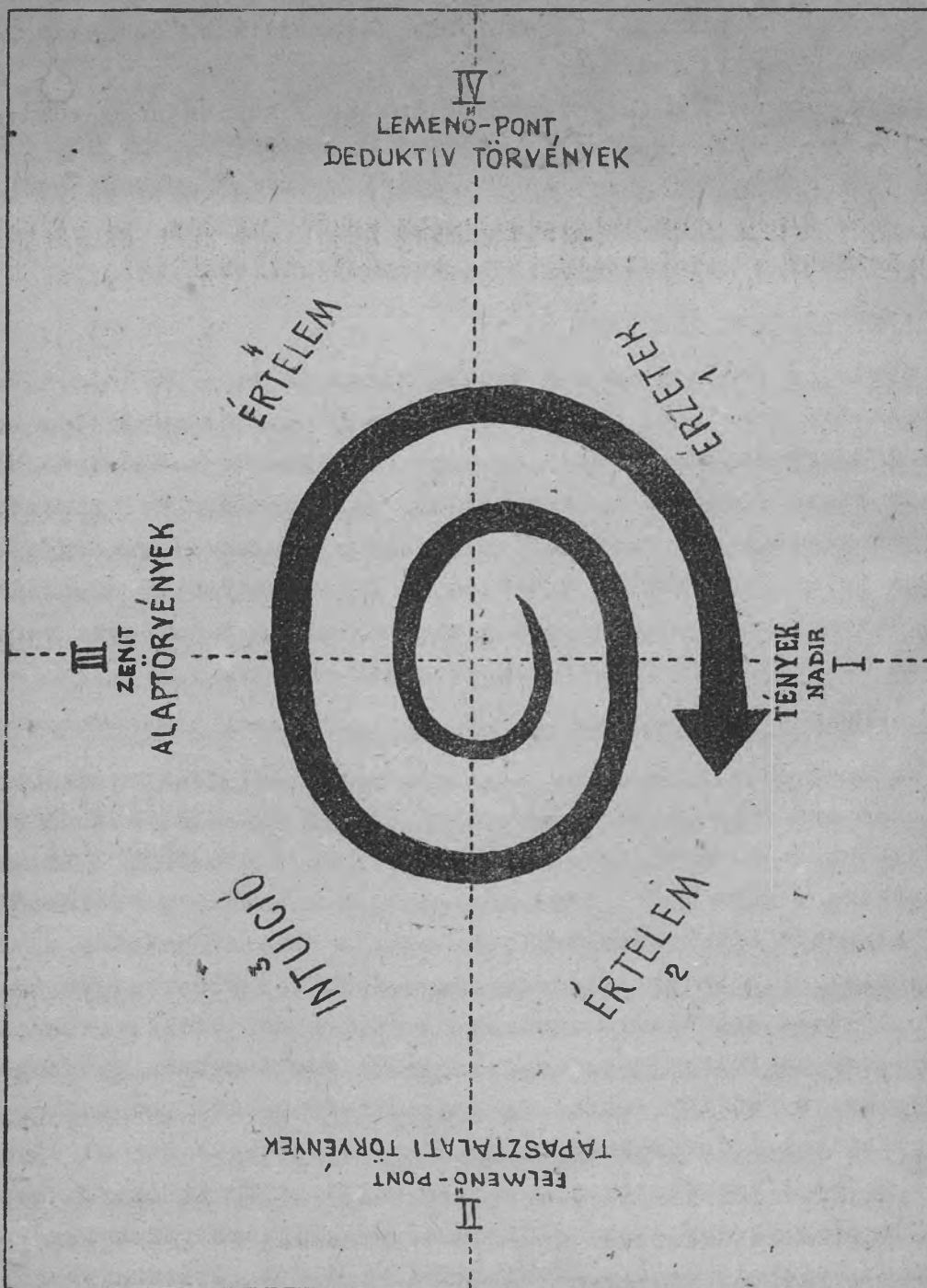
utján a konkrét tudás, az utóbbi utján pedig az absztrakt tudás gyarapodik. Mármost az a fogalmat, amelynek külső megfelelője valamely tárgy, konkrét fogalomnak nevezhetjük; külső tárgyi megfelelő nélkül absztrakt fogalomról beszélünk. A "konkrét" és "absztrakt" szavak egymáshoz viszonyított relatív kifejezések: csupán akkor van értelmük, ha együtt használják őket, akár megemlítjük az ellentétpár másik tagját is, akár pedig csak hallgatólagosan gondoljuk oda. Az elvonásban is elképzelhető a fokozatosság és a konkretizálásban is.

13 Az ismeretanyag egyeteme

A nyelv, a feljegyzés s a közlés téren és időn át ható egyéb eszközei lehetővé teszik az emberiség számára, hogy összegyűjtse az egyének által szerzett ismereteket és hogy ezeket akár rendszeres eljárással, akár esetről-esetre gyarapítsa is. Az ily módon felhalmozott ismeretek összessége egy adott pillanatban: az ismeretanyag egyeteme. Ez állandóan továbbfejlődik és gyarapodik. Az ismeretanyag egyetemének különböző területei más-más uton alakulnak ki. A tudományos munkamódszer ezen kialakulás elismert módszereinek egyike.

14 A tudományos munkamódszer spirálisa

A tudományos munkamódszer végtelen spirálmozgással jellemezhető. Sematikusan ezt a következő lapon látható ábra szemlélteti. A spirálvonal köze az óramutató járásával egyező irányban halad. A hivatkozás megkönnyítése végett a kör négy sarkpontját a "nadir", "felmenő", "zenit" és "lemező" kifejezésekkel jelöltük. A "nadir" jelölés a megfigyelés, kísérlet és a tapasztalatszerzés hasonló eszközei útján nyert tények gyűjtésének jelölésére szolgál. A "felmenő" jelölés azoknak az induktív vagy empirikus uton megállapított törvényeknek gyűjtését jelzi, amelyeket a "nadir" pontnál akkumulált tényekből vonnak le. Itt induktív logikai módszerekkel dolgozunk - ideértve a normál egyenleteket és a matematikai statisztika egyéb segédeszközeit is. A "zenit" azoknak az alaptörvényeknek jelölésére szolgál, amelyeket kisebb vagy nagyobbfokú intuíció segítségével abból a célból alkottak, hogy a "felmenő" jelölésnél összegyűjtött induktív illetve empirikus törvényeket mint szükségszerű érvényességeket meg lehessen érteni. A "lemező" jelölés a "zenit"-nél levő alaptörvényből deduktív logikai módsze-

A TUDOMÁNYOS MUNKAMÓDSZER SPIRÁLISA

rekkel levezetett törvények felhalmozását jelzi, /a deduktív logikához számítva az általános jelentéstant /szemantikát/ és a matematikai műveletek mindenféle fajtáját/.

A négy sarkpont a csigavonaltól határolt körben négy körnegyed felvételét teszi lehetővé. A hivatkozás megkönnyítése végett a körnegyedeket az alábbi módon, 1 - 4 számmal látjuk el: az 1.számú körnegyed a "lemenő" és a "nadir", a 2.számú körnegyed a "nadir" és a "felmenő", a 3.számú körnegyed a "felmenő" és a "zenit", és végül a 4.számú körnegyed a "zenit" és a "lemenő" jelölés között foglal helyet. Ugy gondoljuk, hogy az alább következő fejtegetéseink az imént mondottak alapján érthetőbbé válnak.

141 1.számú körnegyed

Az 1.számú körnegyed - a tudományos munkamódszer szempontjából tekintve - a teljes ismeretanyag valamely területe olyan fejlődésfokának felel meg, amelyben:

- 1/ elsődleges érzeteket használnak fel - akár eredeti állapotukban, akár pedig különféle hatásfoku eszközök segítségével;
- 2/ megfigyelik a megismerendőt akár kísérleti beavatkozással s bizonyos előfeltételek megteremtésével, akár anélkül;
- 3/ fokozott szerep jut a részlegnek, csökken az általánosítás;
- 4/ fokozódik a konkretizálás, s csökken az absztrahálás;
- 5/ tények megállapítása és feljegyzése folyik.

142 2.számú körnegyed

A 2.számú körnegyed annak a fejlődési fokozatnak felel meg, amelyben:

- 1/ az értelmet használják fel, vagy magában véve vagy olyan gépi berendezéstől támogatva, amelynek a célja, hogy az értelem munkáját meggyorsítsa s bizonyos mértékben meg is könnyítse;
- 2/ induktív logikai következtetésekkel folyik az okoskodás, /az induktív logikához számítva a normál-gyenleteket és egyéb statisztikai s más matematikai műveleteket/, abból a célból, hogy a "nadir" pontnál összegyűlt számtalan tényt kisszámú induktív, illetve empirikus törvénnyé lehessen levezetni; ilyen pl. Keplernek a bolygók egyenlő területet suroló mozgására vonatkozó törvénye, amely a Tycho Brahe által

feljegyzett tények összefoglalása; ezt könnyebb az emlékezetben tartani, mint a számtalan tények sokaságát.

- 3/ csökken a részleges szerepe és fokozódik az általánosítás;
- 4/ csökken a konkretizálás és fokozódik az absztrakció; végül
- 5/ az induktív és empirikus törvények megfogalmazása és feljegyzése folyik.

143 3.számú körnegyed

A 3.számú körnegyed annak a fokozatnak felel meg, amelyben:

- 1/ kisebb-nagyobb mérvű intuición alkalmazása megy végbe, az elsődleges érzetek illetve az értelem közbelépése nélkül;
- 2/ az induktív illetve empirikus törvények igen kisszámú alaptörvénné összegeződnek; ilyenek pl. Newton mozgástörvényei, amelyek által több empirikus törvény, így Kepler törvénye is, egyszerre leegyszerűsödik; az ilyen könnyebb az emlékezetben tartani, mint a sok empirikus vagy induktív törvényt;
- 3/ tovább csökken a részleges szerepe és előrehaladunk a végső általánosítás irányában;
- 4/ csökken a konkretizálás és előrehaladunk a végső absztrakció irányában;
- 5/ az alapvető törvények kialakítása és feljegyzése folyik.

144 4.számú körnegyed

A 4.számú körnegyed annak a fokozatnak felel meg, amelyben:

- 1/ az értelmet használják fel akár magában véve, akár olyan gépi berendezéstől támogatva, melynek feladata az értelem munkájának gyorsítása s bizonyos mértékben való megkönnyítése;
- 2/ deduktív logikai műveletekkel folyik az okoskodás, /ideértve az általános jelentéstant, /szemantikát/ s a felsőbb matematikát/ - abból a célból, hogy az alaptörvényekből szükségképpen folyó következményeket ki lehessen dolgozni;
- 3/ fokozódik a részleges szerepe, csökken az általánosítás;
- 4/ fokozódik a konkretizálás s csökken az absztrakció;
- 5/ deduktív törvények levezetése és feljegyzése folyik;
- 6/ a dedukció útján levezetett törvények az indukció útján nyert empirikus törvények mindegyikét magukban foglalják;

7/ abban az esetben, ha az alaptörvények megállapítása megfelelő mérvű intuícióval történt, a dedukció útján levezetett törvények száma felülmúlja az empirikus törvények számát.

145 Átváltás a következő körbe

A tudományos munkamódszer spirálisa ezután - újból az 1.számú körnegyedbe lépve - a következő kört kezdi meg. Az új körben az 1.számú körnegyednek megfelelő fokon két dolog megy végbe: 1/ megfigyelések és kísérletek folynak az újonnan levezetett törvények érvényességének empirikus úton való igazolására; 2/ folyamatosan további megfigyelések és kísérletek folynak, amelyeknek eredményeképpen új empirikus tények halmozódnak fel.

146 Az alaptörvények haszna

Mindaddig, amíg a dedukció útján nyert törvények empirikus úton igaznak bizonyulnak, az empirikus úton újonnan történt ténymegállapításokkal kapcsolatban pedig azt látjuk, hogy az alaptörvényekből folyó követelményekkel megegyeznek, nincs továbbhaladás a csigavonal irányában; az alaptörvények érvényessége fennáll a ezek a törvények továbbra is hasznosaknak látszanak. Ez a helyzet azonban ritkán szokott sokáig tartani. Ahogy művelik és továbbfejlesztik az egyes ismeretterületeket, előbb vagy utóbb szinte mindegyiken zavar támad.

147 Komoly erőfeszítés

Mihelyt az empirikus úton észlelt tények ill. a kísérlet ellent látszanak mondani az alaptörvényeknek, komoly erőfeszítéseket tesznek annak biztosítására, hogy kiküszöbölődjék egyrészt a dedukció folyamán minden hibás következtetés, másrészt minden hiba a folyamatban felhasznált logikai eljárásban illetve matematikai műveletben, végül pedig mindenfajta tévedés az alkalmazott kísérletben, megfigyelésben illetve a felhasznált berendezésekben. Ilyenkor, ha megéri a fáradságot, még hatékonyabb megfigyelő-berendezéseket, még pontosabb kísérleteket s még eredményesebb matematikai műveleteket találnak ki a dedukció elvégzéséhez. Tanubizonyosság erre például a tömeg-szpektroszkópia feltalálása, amellyel Dalton atom alaptörvényének egyik nyilvánvaló ellenmondását sikerült kiküszöbölni, vagy a csillag-megfigyelések módjának kialakítá-

sa teljes napfogyatkozás idején, amely Einstein relativitás-elméletének egyik nyilvánvaló ellenmondását oldotta fel, - továbbá az általános jelentéstanban és a matematikai műveletek terén észlelhető állandó fejlődés, melyek segítségével a dedukciók tévedésektől mentesekké és mélyrehatókká váltak. Minden erőfeszítést meg kell ilyenkor tenni az alaptörvények szövegezésekor felhasznált fogalmi kifejezéseknek szövegmagyarázat útján való újabb értelmezésére is, hogy ily módon a lehető legteljesebb mértékben fel tudjuk tárni jelentésüket, amely mindaddig rejtve szokott maradni, amíg csak a szükséges empirikus tapasztalat a figyelmet rá nem irányítja.

148 A válság fennforgásának elismerése

Olykor mégis előfordul, hogy továbbra is fennáll az ellentmondás a tapasztalat útján megállapított empirikus tények és az általánosan alkalmazott alaptörvények között. Fennáll annak ellenére, hogy minden lehető elővigyázatossági intézkedés megtörtént, hogy kiküszöböljük a hibákat és tévedéseket a tapasztalati tények felépítésében s az alaptörvényekből folyó következmények hatásában, és annak ellenére, hogy a szöveg értelmezésének minden lehetséges és megfelelő módját is megpróbáltuk. Ilyenkor el kell ismernünk, hogy a tények új osztályával állunk szemben s ki kell nyilvánítanunk, hogy a tudományos munkamódszer alkalmazása terén válság következett be.

149 A válság feloldása

Ebben az esetben az empirikus tények új csoportja gyűlt össze a "nadir" ponton; ugyanakkor teljes lendülettel új körfolyamat indul meg, mely a tudományos módszer csigavonal-alaku pályáját tovább viszi. Ilyenkor a 2.számú körnegyedben folyó munka az empirikus törvények, a 3.számú körnegyed munkája az alaptörvények, a 4.számú körnegyedben folyó munka pedig a dedukció útján nyert törvények új sorozatának létrejöttéhez vezet. Az 1.számú körnegyedben a munka azután megint ugyanugy indul meg, mint előzően. A munkának ez a körfolyamata sok tudományban vég nélkül megismétlődhetik.

15 A tudomány meghatározása

Az ismeretanyag egyetemének bármely olyan területe - függetlenül

attól, hogy mi a tanulmányozás tárgya s mi a vizsgálat módszere - amelynek fejlődése során lehetővé válik a tudományos munkamódszer fentiekben ismertetett csigavonal menetének kialakulása: tudomány. A természettudományban, amely magában foglalja mind az élő, mind az élettelen természet tudományát, az alaptörvényeket hipotéziseknek nevezzük. Ezek a tapasztalati uton megismert empirikus tények leíró megfogalmazását adják. A társadalomtudományokban, így pl. a neveléstudományban, az államtudományban, a közgazdaságtanban, a szociológiában, a jogtudományban és a könyvtártudományban, - mert ez is a társadalomtudományok egyikét alkotja, - ez alaptörvényeket szabályelveknek /normatíváknak/ hívjuk. Ezek a tapasztalat által nyújtott empirikus tények és a tapasztalat támogatására szükségesnek talált technikai eljárások magyarázó kifejtését adják. Az ilyen kifejezések, mint "igaz" és "hamis", csak a tényekre, továbbá empirikus és deduktív törvényekre alkalmazhatók. Nem alkalmazhatók azonban hipotézisekre és szabályelvekre. Ezeket csak "hasznosak"-nak, vagy "haszontalanok"-nak mondhatjuk attól függően, megégyeznek-e, vagy nem egyeznek-e meg a tapasztalat útján megállapított empirikus tényekkel. Newton törvényei például nem egyeztethetők össze a jelen század folyamán megállapított egyes empirikus tényekkel. Ilyen vonatkozásban tehát nem voltak többé hasznos hipotéziseknek tekinthetők, s ezért át kellett adniok helyüket az Einstein-féle relativitás-törvényeknek. A kétfajta törvény a tudományos módszer csigavonalszerű menetének két különböző köréhez tartozik. Amint azonban ilyen jelenségekkel gyakran találkozhatunk, különösen ha a törvényeket annak idején eléggé mélyreható intuíciónal állapították meg, a Newton-féle hipotézis tulajdonképpen benne foglaltatik az Einstein-féle elméletben. Az előbbi ugyanis, ha a fény sebességét bármely elképzelhető véges sebességnél magasabb értékűnek vesszük, az utóbbiból származik. Ugyanigy, a könyvtártudomány régebben megfogalmazott második törvénye: "A könyvek csak kisszámú kiválasztott számára szolgálnak", nem volt többé összeegyeztethető azzal a könyvtárgyakorlattal, amely a múlt század folyamán a demokrácia betörésének eredményeképpen mind szélesebb és szélesebb körben általánossá vált. Ilyen vonatkozásban tehát nem volt többé hasznos szabályelveként tekinthető s ezért át kellett helyét adnia az új második törvénynek, amely így hangzik: "A könyv mindenkié". Ez a két törvény a tudományos munkamódszer spirálvonal

menetének két különböző körébe tartozik. Az is kitűnik azonban ebből, hogy a második alaptörvény első változata különleges esetként mégis benne foglaltatik a második változatban. Vagy hogy még egy példát hozunk fel, az államtudománynak az a régi szabályelve: "A király csalhatatlan", nem illett többé bele abba a politikai gyakorlatba, amely az utolsó két évszázad folyamán a köztársaság elvének térhódításával egyik nép körében a másik után divatba jött. Ebben az összefüggésben tehát nem volt többé hasznos szabályelvnek tekinthető, s ezért helyet adott az új szabályelvnek: "A bíróság csalhatatlan". Mivel régebben minden bírósági ténykedés a királyra volt ruházva, a régebbi szabályelv benne foglaltatott az utóbbiban.

16 A társadalomtudományok késedelmes elismerése

161 Természettudományok

A természettudományok tudomány jellegét sokkal korábban elismerték, mint a társadalomtudományokét; fejlődésükben ui. kimutatható volt a tudományos munkamódszer alkalmazása. A természettudományok esetében azért volt ez így, mert itt:

1/ a megfigyelés - a kör 1.számú körnegyedének megfelelően - személytelen s majdnem tárgyilagossá lehet; ennek körében csak olyan megfigyelési hibák fordulhatnak elő, amelyek a hibagörbe és több mint száz évvel ezelőtt Gauss által készített formulák által kiigazíthatók;

2/ kísérletek - az 1.számú körnegyednek megfelelően - a fizika tudományágai területén minden akadály nélkül s még az alacsonyabbrendű organizmusok élő testén is minimális lelki visszahatással végezhető;

3/ az indukcióhoz és dedukcióhoz szükséges s ezek céljait kielégítő - a 2. és 4.számú körnegyednek megfelelően alkalmazott - matematikai műveleteket a természettudományok körében már néhány évszázaddal előbb kialakították s azóta is állandóan tökéletesítették.

161 Társadalomtudományok

Ezzel szemben a társadalomtudományok esetében mind a négy körnegyed területén kedvezőtlen tényezők vannak tulsúlyban. A megfigyelés tárgyilagosságát a megfigyelés alanya - az ember - rontja le mindannak

az akadálynak közbejötté révén, amelyet értelmével okozhat. A kísérletezés is nehézségekbe ütközik, illetve - amennyiben magának az embernek kell a kísérlet tárgyául szolgálnia - alig vihető keresztül, ha nem éppen lehetetlen. Még olyan esetekben is, ha erre kísérletet tesznek, több évtizedbe telik, amíg megfelelő adatokat sikerül összegyűjteni, mivel egyrészt az egyes nemzedékeket nagy időközök választják el egymástól, másrészt a szaporodás is lassu ütemű. /Hasonlítsuk pl. össze azul, hogy a méhek egy éven belül millióra szaporodnak, a még alacsonyabbrendű organizmusoknál pedig egyenesen elhanyagolhatóan kicsiny az egyes nemzedékre eső időtartam, továbbá, hogy ezeknél a szaporodás is rendkívül magas./ Ezen felül az is nehézséget okoz, hogy etikai megfontolások megakadályozzák az emberi fajjal való kísérletezést. S végül mindazok a statisztikai műveletek, amelyek a 2. és 4.számú körnegyedben folyó munkához szükségesek, még fél-évszázaddal ezelőtt is vagy teljesen ismeretlenek voltak, vagy pedig csak primitív alakban álltak rendelkezésre. A mindössze két évtizeddel ezelőtt elhalálozott Karl Pearson volt az ilyen jellegű matematikai műveletek úttörője; ő tette ezeket a 2. és 4.számú körnegyedben folyó, valóban eredményes munka végzésére alkalmassá. A matematikai statisztika, az operátor-számítás s egyéb eszközök tökéletesítése csak manapság érte el azt a fokot, hogy be tudjuk számítani azokat a hibákat, amelyek onnan adódnak, hogy az ember és társadalom a tanulmányozás tárgya. Ilyen hathatós eszközök birtokában azután a társadalomtudományok területén fokozatosan több tudományág alkalmassá vált a tudományos munkamódszer alkalmazására. Ezek egyike a könyvtártudomány is. Elérkezett tehát annak az ideje, hogy a könyvtártudományt tudománynak ismerjük el.

162 Más tudományzakok

Hogy elismerhessük néhány mai társadalomtudomány jogosultságát a "tudomány" elnevezésére, talán helyénvaló lesz megemlítenünk egy-két olyan tudományágot, amelyek jellegüknél fogva nem alkalmasak a fentebbiek során kifejtett tudományos munkamódszer alkalmazására. Nyilvánvaló például szolgálhat erre a teológia. Ebben a tudományágban a zenit-pontot olyan megváltoztathatatlan tekintélyi elvek foglalják el, amelyeket gyakran kihíratkoztatásnak tekintenek. A történelem során még a fizikai világ tapasztalati tényeinek érvényességét is tagadták a teológia művelői olyankor, ha ezek a tények ellentétben álltak az elveikkel... A má-

vészetek - belsértve az irodalmat is - ugyancsak olyan területe az ismeretanyag egységének, amelyen nem alkalmazható a fentebbiek során ismertetett tudományos munkamódszer. A szóbanforgó tárgykörök kialakulása során ugyanis nem fedezhető fel az 1., 2. és 4.számú körnegyed. Itt mindössze a 3.számú körnegyedet találhatjuk meg. Mindezek ugyanis az intuício termékei, amelyekben az értelem számára kevés szerep vár. Éppen ezért ezen a területen nincs meg a tudományos munkamódszer körfolyamata.

17 A könyvtártudomány feltünése

A teológiával és a művészetekkel ellentétben a könyvtártudományra teljes mértékben jellemző a tudományos munkamódszer csigavonalának megléte. A "Five laws of library science" /A könyvtártudomány öt törvénye, 1931/ bevezető fejezetei ennek bizonyítására szolgálnak. Ezekben a fejezetekben megtaláljuk az akkortájt használatos tipikus könyvtári műveletek leírását, amelyek megfelelnek az 1.számú körnegyed tartalmának. Vagyis itt a "nadir" pont tapasztalati tényeivel állunk szemben. Egyes helyeken néhány olyan empirikus törvényről is említés történik, amelyeket ezekből a tényekből lehet levezetni. Az az öt alaptörvény, amelynek megalkotására a 3. körnegyedben került sor, a "zenit" pontnak megfelelő szabályokat alkotja. A 4. körnegyed is megfelelőképpen szerepel, mivel tárgyaljuk az akkoriban használatos könyvtári gyakorlat azon fajait, amelyek ezekből a szabályelvekből szükségképpen következnek. Jelen értekezésünk további fejezeteiben utalni fogunk arra, miképpen lehet új következtetéseket levonni, - hogyan lehet ugyanezekből a szabályelvekből kiindulva az új könyvtári gyakorlatot megmagyarázni, illetve elindítani, - s hogyan lehet az alaptörvényekkel kapcsolatos fogalmakat ujonnan értelmezni, ama változások megvilágításában, amelyeket a társadalom a könyvtárszolgálattal kapcsolatos területeken hozott létre. Mindezek a tényezők azt mutatják, hogy a könyvtártudomány fejlődése megfelel a tudományos munkamódszernek. S ez a körülmény azt igazolja, hogy ebben az esetben tudománnyal állunk szemben.

18 Elcsépeelt közhely?

Mielőtt azonban áttérnénk ezeknek a tényezőknek tárgyalására, meg kell emlékeznünk arról a megjegyzésről, amely szerint az első törvény - "A könyvek arra valók, hogy használják őket" - pusztán közhely. Ugyanez a

helyzet a legtöbb tudomány első törvénye tekintetében. Newton első mozgástörvénye például így hangzik: "Minden test mindaddig megtartja nyugalmi állapotát, amíg csak erő hatására ennek megváltoztatására nem kényszerül." Hát ez nem ugyanolyan közhely? Az első törvény közhelyszerű voltát talán legjobban a logika első törvénye szemlélteti; ezt a törvényt K. R. Popper a "New foundations of logic" /A logika új alapjai, 1947/ c. munkában a következő megjegyzéssel kíséri: "A következtetés legbanálisabb, ugyanakkor azonban a legegyszerűbb szabálya kétségtelen ez: "a fennállásából a fennállása következik". Ez a szabály annyira banálisnak hat, hogy a logika sok klasszikus művelője habozott, elfogadja-e. Érezték ugyanis, hogy elfogadás esetén mit sem nyerne vele, s inkább a következtetés műveletének komolysága forog veszélyben, ha azt is következtetésnek iamerik el. Mivel azonban ez a szabály nyilvánvalóan nem érvénytelen, még abban az esetben is el kell fogadnunk, ha mindjárt haszontalan volna is. Csakhogy az első benyomással ellentétben szó sincs róla, hogy haszontalan lenne. Sőt egészben véve igen jellemző azoknak az alaptörvényeknek banális volta tekintetében, amelyekből a logika épülete felépül. Sőt arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az alapfeltevések közhelyszerű volta inkább előnyként, mint hátrányként könyvelhető el, feltéve, hogy az, amihez a végén eljutunk, megfelel célunknak. Ezeknek a szabályoknak banális volta ellenére is, a levezethetőség ilyképp meghatározott fogalma rendkívül hatásos eszköz számunkra."

Az első törvényből folyó következtetések, - abban az alakjukban, ahogyan az "öt törvény" első fejezetében megfogalmazást nyertek, - mélyrehatóak, gazdagok és forradalmasítóak voltak. A következőkben azt kívánjuk bizonyítani, hogy néhány újonnan rendszeresített könyvtári tevékenység pedig a többi törvényből vezethető le.

2 A második törvény és az új könyv-fajták és új munkák

1931 óta a könyvtári munkában sok új jelenség vált általánossá. Ezek valamennyien összhangban állnak a második törvény szövegében^{1/} szereplő

^{1/} "Minden olvasó kapja meg a könyvét" vagy más megfogalmazásban: "A könyv mindenkié". /Ford./

"minden" szó tartalmával. A szó tartalmából még újabb könyvtári munkák is következnek, amelyek csak most várnak megvalósításra. Szabadon megfogalmazva ugyanis a második törvény "minden" emberi lényt potenciális olvasónak tekint. A demokráciának tehát a második törvény legszélesebb értelmezését kell lehetővé tennie.

21 Könyvek gyermekek számára

A "minden" szó a gyermekeket is magában foglalja. Ők is jogosultak a könyvek használatára. De a felnőttek könyvei nem felelnek meg számukra. A gyermekkönyveknek ki kell terjeszkedniök minden ismeretágra - sajátos módszerekkel, az előadás világos stílusával, sok szemléltetés alkalmazásával és szép külső kiállításban. Ennek megfelelően néhány országban ma már a gyermekkönyv-szerzőknek és kiadóknak külön csoportja jött létre. Erre Indiában még csak ezután kerül majd sor. Az idevágó vázlatos tervet a "School and college libraries" /Iskolai és főiskolai könyvtárak, 1942./ c. munkában dolgozták ki.

22 Könyvek fogyatékosok számára

A "minden" szó magában foglalja a vakokat és az ágyhoz kötött nyomorékokat is. A könyvek tartalmának hanglemezekre való vétele vak olvasók számára most van folyamatban. Az Amerikai Egyesült Államok sok közművelődési könyvtára foglalkozik már ezzel - önként jelentkező olvasók bevonásával. Vezető szerepet visz előállításuk, tárolásuk és forgalmazásuk megszervezése terén a Library of Congress. Lattam már un. "mennyezeti könyvek"et is, először a pittsburgi Carnegie Könyvtárban. A "mennyezeti könyv" tulajdonképpen olyan mikrofilm, amelyet megfelelő berendezés segítségével az ágyhoz kötött nyomorék bármelyik végtagjával, így pl. használható lábujjával, vagy ujjával a mennyezetre tud vetíteni.

23 Könyvek kézművesek számára

A "minden" szó magában foglalja a mind értelmi, mind pedig gazdasági rangsor tekintetében legalacsonyabb fokon lévő kézműveseket is. Ha azt akarjuk, hogy elfogadják a könyvtár szolgálatát és éljenek is vele, akkor iparosok számára irt könyvsorozatokat kell létrehozni. Az egyes könyvsorozatok központi irányító tárgyaként más-más iparágat kell beállítani. A sorozat kötetei a tudásanyag egész birodalmát átfognák oly módon, hogy az ismeretek egy-egy osztályát, illetve területét más-más könyv tárgyalná,

mégpedig a szóbanforgó iparág szemszögéből nézve. Ilyen iparág köré csoportosított könyvsorozatok hiányára először az "Education for leisure" /Szabad idő felhasználására szolgáló nevelés, 1946./ c. munkánkban mutattunk rá; a kérdést részletesebben az indiai kormányhoz intézett memorandumunkban a "Social education literature" /A társadalmi nevelés irodalma, 1952/ c. műben tárgyaltuk.

24 Könyvek "új-műveltek" számára

A "minden" szó az "új-műveltek"-et is magában foglalja. A műveltségüket pótlólag, felnőtt korukban megszerző egyének még legalább egy nemzedéken át az indiai társadalom abnormisan magas százalékát fogják kitenni. Nekik is szükségük van tehát több szintfokozatban készült könyvsorozatokra. A szemléltető anyagnak a nyomtatott szöveghez való aránya a minimálisan 10 : 1 arányról a maximálisan 1 : 10-hez arányra fog majd lecsökkenni. A könyvek e fajtájára vonatkozó részleteket a "Literature for neo-literates" /Irodalom új-műveltek számára, 1953/ c. munkában találhatunk.

25 Könyvek a legalacsonyabb 10 % számára

A "minden" szó azokat a legalacsonyabb képességű egyéneket is magában foglalja, akik az értelmesség rangsorában az utolsó 10 %-ot teszik ki. Az ilyenek számára még azok a könyvek sem megfelelőek, amelyeket egy iparág fogalmához kapcsolva írtak, vagy amelyek az új-műveltek legalacsonyabb fokozata számára készültek. Az ilyeneknek "beszélő könyvek"-re van szükségük. A "beszélő könyv" gazdag szemléltető-anyaggal ellátott olyan mű, amelyet rendkívül egyszerű stílusban írtak s amely a végéhez csátolt tasakban a könyv szövegét visszaadó hanglemezeket foglal magában. Így a "beszélő könyv" az olvasóhoz háromféle módon is szól: a fülön, a szemén, s fonetikus szimbolumokon keresztül. Arra, hogy szükség van a könyvek ilyen fajtájára is, ha eleget akarunk tenni a második törvénynek, először a londoni Chancer House-ban, a Library Association 1950-ben tartott egyik ülésén mutattam rá.

26 Könyvek a munkapad mellett dolgozók számára

A "minden" szó magában foglalja a gyárak előmunkásait és munkásait is. Az az egyensúlyhiány, amely egyrészt a nagy népsűrűség, másrészt a természeti javak és a természetes nyersanyagokból készült fogyasztási

cikkek között jelenleg fennáll, rendkívül nagymérvű termelési munkát tesz szükségessé. De a termelékenység, továbbá a selejt minden fajtájának megelőzése és kiküszöbölése végső fokon az előmunkásokon és a munkásokon múlik. Ezeknek tehát rendszeresen a legújabb szakismeretek birtokába kell jutniuk. Általában azonban igen alacsony műveltséggel rendelkeznek, éppen azért csak kelleetlenül csipegetik azokat a gondolatokat, amelyeket pusztán a nyomtatott szöveg közvetít. Ezért először érdeklődésüket kell felkelteni a legkorszerűbb szakismereteket tartalmazó hanglemezek, diaprojektívek, filmek segítségével. Ezt kezdeményező-jellegű tájékoztató szolgálattal kell végbevenni, hogy azután képessé tehessük őket olyan könyvek pontos részleteinek kiválogatására, amelyeket mind stílus, mind a szemléltetőanyag aránya és természete szempontjából külön az ő színvonaluknak megfelelően irtak meg. Az anyagnak és a könyveknek ez az osztálya azonban a legtöbb nyelven még csak most vár - a második törvényből folyó kötelezettségek teljesítéseképpen - elkészítésére.

27 Könyvek a magányosan élő szakemberek számára

A "minden" szó magában foglal - szakterületétől függetlenül - minden olyan magányos kutatót is, aki messze szaktársaitól, az ország valamely részében magára utalva él. A második törvény megkívánja az illetékes helyi könyvtártól, hogy az ilyen embert is ellássa a neki szükséges könyvekkel. Csakhogy előfordulhat, hogy éveken keresztül egyetlen más olvasó sem igényli majd ezeket a könyveket. Erre való tekintettel a takarékoság törvénye nem engedheti meg az ilyen munkák megvásárlását. A dilemma csak a könyvtárközi kölcsönzés keretében, szervezeti úton oldható meg. A könyvtárközi kölcsönzés lényege abban áll, hogy valamely ország egész könyvanyagát egységes könyvállománynak kell tekinteni. Ez az elv viszont magában foglalja a központi katalógus felállításának szükségességét is, amiből azután további, ma még megoldatlan kérdések származnak. Ezekre a kérdésekre irányult most rá az IFLA figyelme. Mi is tervbevéttük, hogy a közeljövőben erre a kérdésre vonatkozólag cikksorozatot jelentetünk meg az Annals of Library Science-ben.

3 A harmadik törvény és a dokumentáció

Az értelmezőt talán legnagyobb nehézség elé a harmadik törvény állítja: "Minden könyv kapja meg az olvasóját". Nem egykönnyű ui. kibontani a törvény mindama következményét, amely abból adódott, hogy a modern társadalomban kialakult gazdasági élet igényei megváltoztatták a könyvtár körülményeit. A legsürgetőbb változások a könyvtár feladatkörében talán a könyvtárszolgáltatnak a gazdasági élet területére való benyomulásából következnek. A világ ugyanis sokkal gyorsabban válik egységessé gazdasági, mint politikai vonatkozásban. Éppen ezért sürgető feladat a könyvtár gazdasági jellegű funkcióinak kiépítése. Egyik idevágó munkakörre már utaltunk a 26. szakaszban. Röviden a következőről van itt szó. A lakás, ruházkodás, táplálkozás, szállítás és közlekedés céljaira szolgáló természeti és természeti eredetű cikkek mind nagyobb és nagyobb mértékben pótolják mesterségesen előállított anyagokkal; ezeket szintetikus uton vagy más eljárásokkal olyan nyersanyagok kivonataiból készítik, amelyek közvetlen fogyasztásra illetve felhasználásra teljességgel alkalmatlanok, sőt mérgező hatásuk. Mesterséges uton fogyasztási cikkek kialakítani azonban csak kutatások alapján lehet. E cikkek üzemi méretekben való előállítása a Földön levő valamennyi fogyasztási helyre való gyors eljuttatása sokkal tökéletesebb szervezést és szállítást igényel, mint amilyen eddig ezen a területen rendelkezésre állt. Ennek kialakítása ugyancsak kutatómunkán alapszik. Az ilyen jellegű kutatómunka olyan sürgős, hogy nem lehet többé valamilyen lánghelme esetleges feltűnéséig halogatni, aki a kutatómunkát nem külső körülmények sürgető hatására, hanem belső kényszerből hajtva, magától végezné. De az új találmányoknak és felfedezéseknek az ember szolgálatában való gazdasági vonatkozású kiaknázása terén sem tűrhetünk el semmiféle késedelmeskedést, bár ilyen jellegű késedelemmel a múltban nagyon gyakran találkozunk. Hasonlitsuk csak össze például, milyen lassan haladt előre az elektromos energia felfedezésének kiaknázása, ezzel szemben milyen gyors iramban folyik ma a nukleáris fizika terén történt felfedezések hasznosítása. A kutató munkát tehát tudatosan s úgy kell megszerveznünk, hogy inkább "sorozatosan" menjen végbe, nem pedig,

1/ Az angol kifejezés /in series/ értelme akkor lesz világos előttünk, ha a sorozatgyártás analogiájára gondolunk, aholis számos ember dolgozik sorban egymás keze alá./Ford./

mint a múltban, "párhuzamosan".

31 A "sorozatos" kutatómunka hasznosítása

A "sorozatos" kutatómunka sok minden vonatkozásban arra kényszeríti a könyvtárszolgálatot, hogy gyorsított ütemben vállaljon szerepet gazdasági területen. Először is: a szervezett kutatómunka céljaira olyan értelmi rétegekhez is le kell nyulni munkaerő szerzése céljából, amelyek mélyen a lángelme értelmi szintje alatt maradnak. Másodszor: a lángelme önmagára támaszkodik, nem szorul szükségképpen szervezett könyvtárszolgálatra. Ezzel szemben azok a személyek, akiket manapság kutatómunka végzésére verbuválnak, nagyon is rászorulnak arra, hogy pontosan és bőségesen ellássa őket a könyvtárszolgálat. S ilyenirányu szükségletük napról-napra fokozódik, minthogy a világszerte folyó "sorozatos" kutatómunka következtében egyre több új gondolat merül fel. De fokozza az ilyenirányu szükségletet az a körülmény is, hogy a tudásanyag egész területén rendkívül nagymérvű a kölcsönhatás és érintkezés; ez annak következtében áll elő, hogy az ismeretanyag igen sok ágában folyik alaposan megszervezett kutatómunka. Még ugyanabban az ipari üzemben is egymással párhuzamosan munkaerő és anyag pocsékolásával járó, tervszerűtlen kutatómunka folyik; nincs meg ui. arra a lehetőség, hogy minden dolgozót állandóan azonnal tájékoztatni tudjanak valamennyi többi dolgozó minden újításáról, holott az legalább részben, vagy csak megközelítően rokonjellegű területen mozoghat sok dolgozó kutatómunkájával. Az egy és ugyanazon vállalatnál, sőt egy és ugyanazon épületben felhalmozódott, sok kutatási témát felölelő házi jelentések elsikkadt tömege megdöbbentő bizonyosságul szolgál annak, mennyi költséges új gondolat marad felhasználatlanul, anélkül, hogy felszívódnék az egyre jobban kialakuló kutatómunkába.

32 A "könyv" fogalmi körének kibővítése

Van azonban a könyvtárszolgálat terén egy másik olyan tényező is, amely - a könyvtár gazdasági feladatait tekintve - figyelmet érdemel. A "sorozatos" kutatómunka nem kaphatja meg a teljesértékű támogatást, ha a könyvtárszolgálat csak egész könyvekre és egész folyóiratokra terjeszkedik ki. A szolgáltatás egységének a folyóiratcikkeknek s a könyv egy-egy fejezetének, sőt kisebb szakaszának kell lennie. Hogy egy magamgyártotta

kifejezéssel éljek: a könyvtári szolgáltatás egységei ma már nem lehetnek az átfogó ismerettömbök, hanem az ujonnan jelentkező gondolatlemek. A gondolatlemeknek a szakemberek részére történő hatékony, gyors, a tárgyra vonatkozó s kimerítőmértvű közvetítését - amelyre a mai társadalomra nehezedő nyomás miatt van szükség, - dokumentációnak nevezik. Ha az ilyenirányu könyvtári munkát a harmadik és a többi törvénnyel össze akarjuk egyeztetni, akkor a "könyv" kifejezést a "dokumentum" értelmében kell használnunk. Ennek a fogalomnak meghatározását a "Headings and canons" /Rendszavak és kánonok, 1955/ c. munkámban próbáltam megadni. De még ez a meghatározás is korszerűtlennek tűnik, ha számításba vesszük a gépi berendezés útján történő adatrögzítést, aholis az adatokat nem az emberi elme közvetíti tovább s azok nem is alakulnak át emberi gondolat-tá; pedig mint dokumentum az ilyen berendezés is egyre nagyobb és nagyobb fontossággal bír. Hogy miként módosult a harmadik /és a többi/ törvény tartalma az új értelmezés által, s hogy milyen kihatásai vannak ennek a könyvtári technika különféle ágaira, részletesen tárgyaltam: "Dokumentation in many lands: 4 document, conventional and non-conventional" /Több ország dokumentációs munkája: 4 szokásos és az eddigi szokástól eltérő dokumentum/ c. cikkemben, amely az Annals of Library Science 1956. évi 3.kötetében a 22-32.lapon jelent meg.

33 A fogalombővítés hatása az osztályozásra

A "könyv" szó fogalmi körének a harmadik törvényre vonatkoztatott eme kibővítése különösképpen a könyvtári osztályozás területén jár igen komoly következményekkel. Az osztályozás technikájával kapcsolatban kezdetben arra törekedtek, hogy a könyveknek a könyvvállványokon való elrendezését könnyítsék meg. Erre a célra elegendő volt egy egész durva osztályozás, illetve az átfogó gondolatkörök szerint való szétbontás. Az ilyenfajta osztályozás a kezdet kezdetétől fogva felsorolás jellegű lehetett. Abban az esetben azonban, ha a könyvtárban a szolgáltatás egysége az ujonnan jelentkező gondolatlem, az osztályozásnak már a mélységbe kell hatolnia. A mélység-osztályozásnak elemző-összetevőnek /analitikus-szintetikusnak/ kell lennie. Benne a felsorolás módszere csupán néhány főosztályra és a közös alapfogalmak nem nagy csoportjára korlátozódhatik. A könyvtári szakemberek törekvése most ilyen rendszer kialakítására irányul. A fázis, a keresztmetszet, az övezet-elemzés bevezetése, az alap-

kategóriák és a posztulátumok fogalma s az eszmei munka és a jelzetelés főként Indiában kezdeményezett - elkülönítése, mind termékeny gondolatnak látszik az ilyenirányú vizsgálódás szempontjából. 1957. májusára az osztályozási problémák megbeszélése céljából nemzetközi szeminárium összehívását tervezik Angliában; ezeknek a kérdéseknek megoldását ugyanis az a jelentésváltozás tette sürgőssé, amelyen a könyvtártudomány törvényeiben szereplő központi fogalom átment.

4 A negyedik törvény és új könyvtári munkák

A negyedik törvényből: "Kiméld az olvasó idejét!" következményként ez is folyik: "Kiméld a könyvtárosok idejét!"; ilyképpen ui. több kéz szorgoskodhatik a tájékoztató szolgálaton. Ennek a követelménynek folyamánként sok új eljárás van a könyvtárszolgálat terén kialakulóban. Néhány közülük már gyakorlattá vált ugyan, mégis hossza időnek kell még addig eltelnie, amíg a negyedik törvény teljesen kielégítő eredményt ad.

41 Központi osztályozás és katalogizálás

Mind általánosabbá és általánosabbá váló igen hasznos gyakorlat a könyvek központi osztályozása és katalogizálása. Ez a két technikai eljárás teljesen személytelen, olyan értelemben véve, hogy egy-egy könyv szakjelzete és cimleírása elsősorban magából az illető könyvből következik, függetlenül attól a könyvtártól, amelyik a könyvet felhasználja. Arra a csekély számú esetre vonatkozóan, amikor az olvasók sajátos jellege, vagy a helyi viszonyok különleges igényeket vetnek fel, a Helyi változatok szabálykönyve /Canon of Local Variation/ tartalmaz eligazítást. Ezért nincs akadálya annak, hogy központossítsák a könyvek technikai előkészítését a használatra. A "Headings and canons" /Rendszavak és szabályzatok, 1955./ 3. munkámban kimutattam, hogy a belföldi könyvek használatra való előkészítése terén a központossítás 79 %-os munkaerő-megtakarítást eredményez egy-egy ország könyvtári hálózatában. Ugyanezen könyvből az is kitűnik, hogy ugyanszak 79 %-os megtakarítás érhető el a külföldi könyvekkel kapcsolatban is, ha minden ország részt-

vesz a központosításban, s ha a kérdésere vonatkozó nemzetközi együttműködés könyvemben vázolt megoldási módját elfogadja. A negyedik törvény ilyen jellegű hatására a legszemléltetőbb példa a British National Bibliography. Bár ennek a bibliográfiának közrebossátása csak 1950-ben indult meg, máris jelentős megtakarításokat eredményezett az angol könyvtárakban. Az az újabb rendjük pedig, hogy a megrendelés kézhezvételének napján a katalógussédulákat ki is tudják nyomtatni s el is tudják küldeni, a legnagyobbfokú teljesítmény jeleként könyvelhető el.

42. Osztályozás és katalogizálás a könyvek megjelenése előtt

Abban a törekvésünkben, hogy eleget tegyünk a negyedik törvény követelményeinek, akadályt jelent az a körülmény, hogy a könyveket megérkezésük és használatba bossátásuk között - az osztályozás és katalogizálás végett - mindig vissza kellett tartani. Ha azonban a könyveket megjelenésük előtt osztályozzák és katalogizálják s a könyvekkel együtt közreadják a katalógussédulákat is, ha a raktári jelzetet az előszót tartalmazó oldalak nyomtatása idején belenyomtatják a könyvbe, kötéskor ráaranyozzák a gerincre s ha a beszerzés munkájában kialakul a megfelelő rutin, - ahogyan mindezt a "Headings and captions" s. munkámban ismertettem - lehetővé válik, hogy a könyvet néhány nappal megérkezés után máris használatba adhassák. Ez természetesen olyan gyakorlat, amely nem válhatott még mindenütt általánossá. 1956. decemberében Angliában tett látogatásom során Mr. Wells a British National Bibliography szerkesztője azonban olyan értelmű felvilágosítást adott, hogy korántsem olyan keresztülvihetetlen ennek a munkasorozatnak elvégzése a könyv megjelenése előtt, mint amilyennek gondolták, amikor 1948 augusztusában a Library of Congresshez intézett üzenetemben először tettem róla említést. Mr. Wells nem hiszi, hogy a kiadók megtagadnák az együttműködésre irányuló ajánlatot, ha majd a könyvtár részéről meg lesz a lehetőség a dolog kezdeményezésére.

43. Nemzetközi és nemzeti dokumentáció

Munkaerő- és költségkimélés céljából szükségesnek látszott a dokumentációs munkának még nemzetközi szinten történő központosítása is. /A gyakorlatban azonban ez annyit jelent, hogy a könyv és a róla szóló tájékoztatás megjelenését több mint egy évnyi időköz választja el egy-

mástól. Márpedig ez is a negyedik törvényben foglalt követelmény súlyos megsértését jelenti./ Ezért a második világháború óta minden nemzeti dokumentációs központban arra törekednek, hogy a dokumentáció munkáját lecsökkentsék. A folyóiratok feldolgozását tehát azokra korlátozzák, amelyeket az illető országon belül használnak. A tárgykörök közül pedig, amelyek szerint a folyóiratok feldolgozása végbemegy, csak azokat tartják meg, amelyekkel kapcsolatban folyik is valamilyen munka az illető országban. A folyóiratok számának ez a kétirányú csökkentése az elvégzésre váró dokumentációs munkát, legalábbis a most fejlődésnek induló országokban, nagymértékben csökkenti. Abban az esetben pedig, ha a folyóiratok címlapjáról légi posta útján előzetesen mikrokópiát lehet küldeni, akkor megvalósítható, hogy a nemzeti dokumentációs jegyzékek a könyvtárakhoz szinte a folyóiratok megérkezésével egyidőben jussanak el. Az egyes országok nemzeti dokumentációs központja számára további segítséget jelentene a haladás útján, ha az illető országban megírt minden cikkel kapcsolatban már megjelenése előtt elvégeznék a dokumentálás munkáját, s ha a dokumentációs jegyzékeket kivonatokkal látnák el. Ez a negyedik törvényből folyó eljárás megint csak olyan utat mutatna, amelyen elindulva ismét valamelyes megtakarítást lehetne eszközölni azokban a költségekben, amelyekkel a most megjelenő ezernyi meg ezernyi folyóirat nyomtatásával kapcsolatban számolnunk kell. Ez azonban már olyan lépést jelent a nemzetközi és nemzeti gazdasági élet és szervezetek terén, amelyekre a jelen tárggyal kapcsolatban nem lenne helyénvaló kitérnünk.

44 Gépesítés

Másik út a tisztviselőkar idejének megtakarítására az, hogy a könyvtárban folyó minden személytelen munkát gépesítünk. Így teljes lendülettel folyik a második világháború óta az irodalomkutatás céljaira szolgáló gépi berendezések szerkesztése. A keresztmetszet-elemzés összekapcsolása s gépi kereséssel /- a lyukkártyáktól a mágnesezett szalagig terjednek a lehetőségek -/ szintén az olvasó idejének közvetlen megtakarításával fog járni. Ugyanezt mondhatjuk az információk megőrzésének ill. kielégítésének elektronikus és gépi módjáról is. Ralph Shaw más könyvtári munkákat is jelentékeny mértékben mechanizált fényképezési módszerekkel. Az előbb mondottak csak annak jelzésére szolgálnak, mennyi

munka vár még elvégzésre, ha elöget akarunk tenni a negyedik törvényben foglalt követelménynek. Ennek a munkának javarésze azonban a műszaki és az igazgatási szakemberek vállaira nehezedik. A könyvtári szakma dolgozóinak csupán a szükségleteket kell megállapítaniok, továbbá kijelölniök azokat a területeket, ahol a gépesítés bevezetése hasznossága mellett egyik vonatkozásban sem okoz kárt.

5 Ötödik törvény s onnek különböző je-

lentései

1931-ben még az ötödik törvényt - "A könyvtár fejlődő szervezet" - csak egyféleképpen értelmeztük. Az "öt törvény" első kiadásának 7. fejezete ugyanis a "fejlődés" szó többféle értelme közül csak a "gyermek fejlődés"-éhez hasonló jelentést emelte ki, azaz olyan fejlődést értett rajta, amely minden irányu és állandó növekedéssel jár. Pedig ennek a szónak más értelme is van. Annyit is jelent, mint "a felnőtt szervezet fejlődése", azaz a szervezet alkotó részeinek pótlása anélkül azonban, hogy a szervezet általában növekedést mutatna. Az ötödik törvénynek ez a kettős értelme a nemzeti könyvtárrendszer egyik fontos alapelvehez vezet el bennünket, nevezetesen ahhoz, amely szerint kétféle könyvtár-fajtát kell egymástól megkülönböztetnünk: a muzeális és a használati könyvtárat. Erre a megkülönböztetésre s onnek alkalmazására tudatosan először a "Library book selection" /könyv-valogatás a könyvtárak számára, 1953./ c. munkámban került sor.

51 Muzeális könyvtár

Mivel a muzeális könyvtárak állandóan igényelik az újabb meg újabb épületek, polcok és a karbantartás költségeit, s gazdaságosság elve azt kívánja, hogy az ilyen könyvtárfajták számát egy-egy ország területén korlátozzuk. A Nemzeti Központi Könyvtárnak például ilyen muzeális könyvtárnak kell lennie. Kis területű ország ilyenirányú szükségletét ezzel ki is ológíthatjuk. De még nagy kiterjedésű országban sem haladhatja meg az ilyenfajta könyvtárak száma a féltucatot. Nem is lehet a lokálpatriotizmus mellett semmi hasznos célja annak, ha hatvan négyföldön belül - mint pl. Skóciában - két ilyen könyvtárat is fenntartanak. Az

olyan soknyelvű országban, mint amilyen India, szükségesnek mutatkozik, hogy minden tagállamban külön Állami Központi Könyvtár is létesüljön azon kiadványok kötelezpéldányainak megőrzésére, amelyek az illető állam területén jelennek meg. A városi vagy kerületi központi könyvtárakat s ugyanígy az egyéb használati könyvtárakat, mint amilyen az egyetemi könyvtár is, csak a szigorú értelemben vett helyi jellegű gyűjtemények tekintetében lenne szabad munkák megőrzésével megbizni. Ha pedig egy ország mégis arra az elhatározásra jutna, hogy további muzeális könyvtárakat állít fel - India pl. úgy döntött, hogy további három ilyen könyvtárat létesít, - akkor úgy lehet gazdaságosan eljárni, ha ezek közül néhányat, vagy esetleg valamennyit, mikrofilmek megőrzésére használjuk fel. Az is bölcs előrelátásra valló intézkedés lesz ilyen esetben, ha az egyik mikrofilm-gyűjteményt földalatti, mély pincében helyezik el, hogy a Hiroshima-féle nukleáris vandalizmus ne tehessen kárt benne. A "Library development plan" /Könyvtárfejlesztési terv, 1950./ c. munkámban a könyvtári törvényekre adott minták a fentebb közölt szempontok közül a legtöbbre kiterjedtek. Szükséges lesz azonban majd ennek a könyvnek a mikrofilm-lerakatok tekintetében való kiegészítése; esetleg a kérdésről a törvények végrehajtási utasítása keretében lehetne gondoskodni.

52 Használati könyvtár

A használati könyvtár tekintetében meg lehet állapítani bizonyos felső határt a könyvek, az olvasók és a könyvtári dolgozók száma, s ennek megfelelően az épület és a berendezés tekintetében. Az állomány évi gyarapítása és az elhasználtság vagy elavulás miatt bekövetkező selejtezés végeredményben kiegyenlíti egymást. Minden használati könyvtárnak kötelessége, hogy a muzeális könyvtár tudomására hozza mindazon könyveknek címét, amelyeket ki akar állományából selejtezni. Ilymódon az utóbbinak lehetősége nyílik arra, hogy megmenthesse és megőrizhesse azokat a könyveket, amelyekből kevésszámú példánya van. Kívánatos lenne ugyanilyen eljárást biztosítani nemzetközi szinten is. Az ötödik törvény második értelmezéséből folyó ezen következmény azt mutatja, hogy az "Öt törvény" c. könyv 711. szakaszában említett ún. Quincy Plan /Quincy Terv/ nem áll ellentétben - ahogyan ez az első értelmezés ismeretében gondolni lehetett - az ötödik törvénnyel.

53 Harmadik értelmezés: specializálódás

Az ötödik törvény harmadik értelmezése: filogenezis az ontogenezis helyett. Ez a harmadik értelmezés azt hangsúlyozza, azt fejtí ki, hogy különleges könyvtárfajok alakulnak ki - különleges feladatok ellátására specializálva magukat. Eddig azt a specializálódást figyelték meg, amely különleges olvasócsoporthoz igazodik. Ezzel a kérdéssel behatóan a "Preface to library science" /Bevezetés a könyvtártudományba/ c. munkám foglalkozott. Egyes könyvtárfajtákban egyes funkciókat jobban kidomborítanak, másokat viszont esetleg teljesen elejtenek, vagy elsorvasztanak. A könyvek megőrzésének, illetve olvastatásának relatív fontossága, - ahogyan ez a muzeális és a használati könyvtárak működésében visszatükröződik, magában véve is jó példát szolgáltat erre. A használati könyvtárak területén pedig az a relatív fontosság, amely az átfogó ismerettömbnek ill. az újonnan megjelenő gondolat-elemnek jut, az általános könyvtárban ill. a szakkönyvtárban, adja számunkra a következő példát. De a példákat tovább lehetne szaporítani. Szó lehetne arról, hogy érezhető különbség mutatkozik az egyes használati könyvtárfajták keretei között. Ez hasonló a természetben az egyes állattörzsek közötti különbséghez. Az ötödik törvénynek ezt a harmadik értelmezését dr. Martin Mollerott /Bajor Állami Könyvtár/ fogalmazta meg teljes tudatossággal egy kirándulás során, amelyet az 1955 szeptemberében Münchenben tartott IFLA kongresszus résztvevői számára rendeztek.

54 Negyedik értelmezés

Dr. Mollerott az ötödik törvénynek egy negyedik értelmezését is kimutatta. Ez a társadalom szervezetében látható negyedik fajta növekedésmódnak megfelelően vezethető le.

Legszemléletesebb alakban ez a növekedés a család fejlődésénél látható, amikor az eredeti család egymástól jól elkülönülő, ugyanakkor azonban szorosan összetartozó kisebb családokra bomlik szét abból a célból, hogy a létét megfelelőbben biztosíthassa. Ennek mintájára a múlt idők nagy mammut-könyvtárainak helyt kell adniok az egymástól különálló, de azért egymással szoros kapcsolatban levő könyvtáraknak. Ilymódon lehet biztosítani a könyvtárszolgálat hatásosságát a változó társadalmi viszonyok közepette, állandóan számolva a társadalom növekvő igényeivel. Ez a

gondolat azonban további megvizsgálásra szorul.

55 A Farmington-terv

Az Amerikai Egyesült Államokban kb. egy évtizeddel ezelőtt megfogalmazott Farmington-terv az ötödik törvény ezen három értelmezésének összeegyeztetése irányában jelent egy lépést előre. Kísérlet ez olyan új könyvtárfajta kialakítására, amely a komoly használati könyvtári feladatok elvégzésén felül bizonyos muzeális feladatot is ellát, mintegy középen a nemzeti központi könyvtár és a szabványos városi vagy kerületi központi könyvtár e fajta funkciója között.

56 A tárgymutató megduzzadása

Annak szemléltetésére, hogy az ötödik törvény még a könyvtár egyes részletkérdéseit is mennyire megvilágítja, említést kívánok tenni a könyvtári szakkatalógus tárgymutatójáról. Arra, hogy ezek a mutatók milyen hatványozott mértékben növekednek, ha a szakcsoportok elnevezéséből kiindulva az elemek minden lehetséges permutációjáról készítünk tárgyszavakat, első ízben a "Theory of library catalogue" /A könyvtári katalógus elmélete/ c. munkában mutattunk rá. Ez vezetett azután a "lépcsőzetes eljárás" kialakítására, melynek az a célja, hogy olyan pontos tárgyszavakat alkossunk, amelyek mögött nem maradnak rejtve a katalógus lényeges könyvleírásai. Részletesebben foglalkoztunk ezzel a kérdéssel "Classification, coding and machinery for search" /Osztályozás, jelzetelés; keresés céljaira szolgáló gépi berendezés, 1950./ c. munkánkban. Az ún. "lépcsőzetes eljárás"-t 1950-ben való kialakítása óta megszakítás nélkül, széles körben alkalmazza a British National Bibliography. Ennek a folyóiratnak szerkesztője a "Library science in India" /A könyvtártaudomány Indiában, 1935./ c. munkához adott cikkében a következőket állapította meg: "A British National Bibliography betürendes része de ugyanígy szakrendszer szerint készült része is sikerét Ranganathan elméleteinek köszönheti, mert ezeken alapszik." A "lépcsőzetes mutatózás" elmélete az ötödik törvényben foglalt figyelmeztetésből ered.

6 Librametria

Ma már sokféle matematikai eszköz alkalmazható arra, hogy kidolgozzuk a könyvtártudomány szabályelveiből folyó számos következményt, sőt egyes esetekben egyszer s mindenkorra olyan vitapontokat is el lehet dönteni, amelyek közül eddig csupán semmi eredménnyel sem járó, időpocsékoló viták folytak a könyvtártudományi sajtó hasábjain. A Leamington /Spa/-ban tartott 1948-1 ASLIB konferencián elhangzott felszólalásomban a "librametria" /"librametry"/ szót használtam a könyvtártudományi problémák matematikai szempontból történő megvizsgálásának jelölésére; erre a megvizsgálásra az öt törvény által nyújtott világosságban, illetve ezek következményeképpen kerülhet sor.

7 A könyvtártudomány létezését igazoló könyvek

A "librametria" még gyermekcipőben jár. De a könyvtári munka különféle ágaiban a dialektikus kifejtés segítségével jelentős mértékben folyik az öt törvényből adódó következmények rendszeres kifejtése. Hogy mennyi lehetőség rejlik az öt törvényben, - ha ezeket a tudományos munkamódszer spirálisának menetében a körpálya "zenit" pontjának megfelelő szabályelvként fogjuk fel, - arra abból a mintegy négy tucatnyi könyvből következtethetünk, amelyeknek megírására sor kerülhetett s amelyek a téma legkülönbözőbb ágait foglalják magukban. Ezeknek a könyveknek lapjaiból az tűnik ki, hogy valamennyien abból az öt törvényből sarjadnak ki, amelyet az e fajta művek sorát megnyitó kezdő kötetünkben fejtettünk ki. Végehossza nélkül sorolhatnók fel a hasonló jellegű egyéb könyveket és cikkeket, amelyek a törvényekből folyó mind több és több, eddig rejtve maradt következményt tárják elő ama módosulások fényénél, amelyeket a társadalmi értékekben előálló, részben állandó, részben pedig időnként tapasztalható hirtelen változások a könyvtári munka körülményeiben előidéznek. Az a tény, hogy ilyen átfogó, alapvető, termékeny szabályelvek állíthatók fel s az a körülmény, hogy az ezekből levonható következtetések végtelen láncolatban vezetnek az egyre-másra feltűnő új meg új

könyvtári munkaágak kialakulásához, - elég jogosulttá teheti az igenlő választ erre a kérdésre: "Van-e könyvtártudomány?"

Eredeti cím: Library science and scientific method.

Megjelent: Annals of Library Science, 1957. 1.sz. 19-32.lap.

OSzK ford.sz.: 1847.

BELGIUM NEMZETI HANGLEMEZTÁRA

1956 november 14.-én megnyilt Belgium Nemzeti Hanglemeztára. A lemeztár fő rendeltetése az, hogy alacsony költsézési díj fejében a közönségnek klasszikus-, vagy népzenei, illetve irodalmi műveket tartalmazó mikrobarázdás lemezeket kölcsönözzön.

Az új intézmény megnyitása pillanatában több mint négyezer mikrobarázdás hanglemezről álló gyűjteményt tudott tagjai rendelkezésére bocsájtani; a gyűjtemény az elmúlt nyolc év csaknem minden lemezét magában foglalja. Az ún. "klasszikus" zene minden fajtája képviselve van a gyűjteményben: tehát szimfóniák, kamarazene, hangszeres zene, versenyművek, operák, operettek, oratóriumok, passiók, motéták, misék, stb.; de ezenfelül a modern, a romantikus, a klasszikus és a régi zene minden fajtája megtalálható benne.

A hanglemeztár ügyének szószólói nem elégednek meg azonban azzal, hogy tevékenységüket csupán lemezek kölcsönzésére korlátozzák. Azt remélik, hogy hatalmas "hangtárakat" /"sound-archives"/ létesíthetnek majd Belgiumban, ahol nem csupán egyetlen példányban meglevő, vagy különleges érdeklődésre számotartó felvételeket, hanem minden művészi, irodalmi, vagy történelmi értékű hangfelvételt is meg lehet majd magnetofon-szalagon őrizni. A lemeztár ennek megfelelően tervbevette, hogy felhívást intéz a világ valamennyi magángyűjtőjéhez: járuljanak hozzá, hogy^a gyűjteményükben levő legértékesebb darabokból a lemeztár felvételt készíttethessen.

Eredeti cím: National Record Library of Belgium.

Megjelent: Unesco Bulletin for Libraries, 1958. 2/3.sz. 64.l.